

Svenska kyrkans arbete med suicidprevention

Conny Brandell¹, Else-Marie Törnberg² och Jakob Lindkvist³

¹Präst i Svenska kyrkan Göteborg, Sjukhuskyrkan/psykiatri och Kyrkans ungdomsmottagning (KUM), conny.brandell@svenskakyrkan.se. ²Ordförande i Västsvenska Nätverket för suicidprevention (WNS), elsemarie.tornberg@suicidprev.com, 031- 775 79 77. ³Stiftskonsulent i Svenska kyrkan, Göteborgs stift, jakob.lindkvist@svenskakyrkan.se, 031-771 30 41.

Att arbeta suicidpreventivt innebär att våga finnas kvar när alla andra lämnar, att lyssna när de svåra frågorna kommer och inte backa för mötet med psykisk ohälsa, ångest, oro och skam. I bland annat själavård, diakoni, sjukhuskyrka och konfirmationsundervisning har kyrkan lång erfarenhet av sådana möten. Parallellt med allt gott arbete har det funnits behov av att arbeta med de tabun som varit förknippade med suicid och ta till sig de nya kunskaper som kommit fram de senaste decennierna. Artikeln redogör för vad som i dag görs inom kyrkans suicidprevention utifrån en telefonenkät kompletterat med några arbetssätt från Göteborgs stift.

Abstract: To work with suicide prevention means staying put, when others leave, to listen when difficult questions are asked and not to step aside when you meet someone suffering from mental illness, anxiety, worry or shame. In for example pastoral care, in the diaconate, the churches work in hospitals and in confirmation preparation, the Church has long experience from meeting these people. Parallel to keeping all this good work up, a need to work with all the taboos connected to suicide and to learn facts from research of the latest decade, has emerged. This article gives an account of work with suicide prevention in the Church of Sweden, through a questionnaire by phone, completed with some examples from the diocese of Gothenburg.

My grip on life is rather loose....

- Om den själavårdande processen när livet har berövats allt värde och allt hopp. Om tro som identifikation och vändpunkt i det suicidala förloppet.

"My grip on life is rather loose..." Den unga kvinnan står där med en taffligt hopkommen skylt i det lilla demonstrationståget på en bakgata i London. Budskapet berör alla som passerar men vem är det riktat till? Upplevelsen av utanförskap är den största orsaken till suicidalitet, det vet vi, men det handlar kanske inte bara om upplevelsen av att vara utanför mänsklig

gemenskap. Trots att vi människor är gemenskapsvarelser har vi också alla vår inre existentiella kamp att brottas med, om livets värde, mening, vår egen plats, vår tillhörighet, vårt uppdrag och ansvar. Upplevelsen av utanförskap inför sitt eget liv är påtaglig hos många människor idag inte minst hos unga.

Modet att leva betyder inte bara att leva livet i dess yttre mening.

Det verkliga modet eller verkliga valet är nog ytterst att välja mig själv. Trots att livet är en kollektiv angelägenhet måste jag som enskild person välja min egen individuella sanning. Att leva *med* mitt eget liv, också med den mörka sidan av mig själv. Kanske måste vi alla erövra eller lära oss att leva med vår existentiella ensamhet. Den kristna kyrkans människostödande funktioner framför allt själavården är grundad i den djupa inlevelsen, identifikationen, och närvaron hos människan i hennes existentiella ensamhet. Den kristna kyrkans kärna – mysteriet, riten och sakramenten handlar inte om någon låtsad utsatthet. De berör det som vi som människor behöver på djupet av våra liv för att kunna leva. Kyrkans identitet och den själavårdande processen ligger i Kristusgestaltens totala identifikation med människan inte minst när livet är som värst. Kristusgestaltens egen utsatthet, utanförskap och bottenlösa ångest och till sist försnävningen av alla livsmöjligheter och ensamdöden....

"min Gud, varför har du övergivit mig"
(Mark 15:34).

Ångesten är total i dödens tunnel men enligt det kristna hoppet är Gud inte frånvarande...

"inte en sparv faller till marken, Gud är där" (Matt 10:29),

"och bäddade jag åt mig i dödsriket, se så är han också där" (Ps. 139).

Kristusgestaltens kärleksdöd är Guds egen kärleksdöd. Det mest centrala i kyrkans budskap och i den själavårdande processen är det rituella iscensättandet av denna mysteriösa kärleksdöd. Insikten om att något måste dö för att ge nytt liv.

Livet är fyllt av dödserfarenheter, av ständiga uppbrott och förluster.

Olika inre gestalter dör, släktingar och vänner dör, livspartners dör. Positioner tas ifrån oss, attityder dör, min kärlek till någon dör. Upplevelser av tomhet och saknad beskrivs ofta just som död. Själen går igenom många dödserfarenheter och ändå fortsätter fysiskt liv. Vi människor behöver få ge uttryck för dessa ofta starka nästan förgörande känslor dessa erfarenheter väcker. Många uppger att deras erfarenheter av livets nedbrytande sidor är så omfattande att de behöver ett skäl att leva som når djupare än deras upplevelse av det destruktiva. Enligt själavårdstraditionen lever vår själs historia parallellt med vår levnadshistoria och själen behöver dödserfarenheterna för att förändras, växa och mogna. Mycket tyder på att många som tar sitt liv inte vill dö på riktigt, den fysiska döden, men livet som man lever det måste förändras. Impulsen att ta sitt liv kan i det perspektivet ses som en omvandlingsdrift. Att göra slut på sitt

liv betyder då att hitta gränsen för vad jag *är* för att komma till vad jag *inte* är *ännu*. Ropet på hjälp är kanske inte alltid en önskan om att leva, kanske snarare att gå igenom dödsfareheterna med mening. Det kan också vara ett rop på mänsklig närvaro i ”*själens mörka natt*”, en metafor för ångestens rum. En annan av de kristna metaforerna *kroppen* betonar den djupa samhörigheten människor emellan, inte minst i lidandet. Den kristna själavårdstraditionen manar inte till död utan till omvandling i våra själar. Det kristna hoppet som sammanfaller med skälet att *leva tills man dör* är grundat i övertygelsen om den sista omvandlingsprocessen *bortom* födelse och död. Detta hopp föregrips i nattvardens festmåltid där gränsen mellan levande och döda upphör.

Enligt själavårdstraditionen lever vår själs historia parallellt med vår levnadshistoria och själen behöver dödsfareheterna för att förändras, växa och mogna.

Omvandlingsprocessen i själen kan leda till en djup insikt att inget i livet eller i döden kan skilja oss från en kärlek som är förankrad i själva existensen.

En kärlek som är djupare än en känsla. Du *är* och har därför en *given plats i livet*. Den själavårdande processen kan hjälpa mig att inse att jag inte är helt utlämnad åt mig själv. Den djupaste tilliten i tillvaron föds och växer i växelverkan mellan kärlek och erfarenhet. Denna insikt kommer underifrån eller inifrån livet självt.

Suicidprevention i Svenska kyrkan – en enkät

Kyrkan har genom själavårdstraditionen århundraden av erfarenheter av att möta människor med suicidtankar. Parallellt med själavårdstraditionen understödde den officiella kyrkan i århundraden tabueringen av suicid i samhället. Detta finns fortfarande delvis kvar i både kyrka och samhälle och det är därför angeläget för kyrkan att vara med och bryta tabueringen och ta till sig den nya kunskap om suicidalitet som växt fram de senaste decennierna.

Daniel Tisell, präst och styrelseledamot i Västsvenska Nätverket för Suicidprevention (WNS) skrev därför en motion till kyrkomötet 2005, om att utveckla Svenska kyrkans suicidpreventiva arbete. Detta resulterade i en telefonenkät som genomfördes under våren 2008, där ansvariga för själavård eller diakoni i samtliga 13 stift intervjuades. Själavård är kyrkans omsorg om den enskilda människan och hans eller hennes andliga välbefinnande, dvs sådant som handlar om tro, sökande, känslor och liknande. Diakoni betyder tjänst, innebär omsorg om medmänniskan i livets olika situationer och kan beskrivas som kyrkans sociala arbete i samhället (se www.svenskakyrkan.se).

Resultatet innebär att läsaren får en viss uppfattning om hur Svenska kyrkan arbetar med suicidprevention och hur en möjlig utveckling kan se ut. Många goda exempel som tyvärr inte ryms här har kommit fram. För

mer information kontakta Else-Marie Törnberg

Frågor om suicid och suicidprevention kommer mest upp i telefonsjälvården, därefter i mötet med ungdom och studenter.

Telefonintervjuer

Är suicidprevention en högprioriterad fråga?
Endast Växjö och Västerås stift, ansåg att frågan var högprioriterad, dvs. att man gör särskilda satsningar i frågan. Ytterligare tre stift ansåg att frågan, trots att den inte var högprioriterad, fanns med i arbetet på olika sätt. Flera stift berättade att i församlingar som drabbats av suicid, har det suicidpreventiva arbetet intensifierat i form av krisarbete.

Koppling till övrig självvård

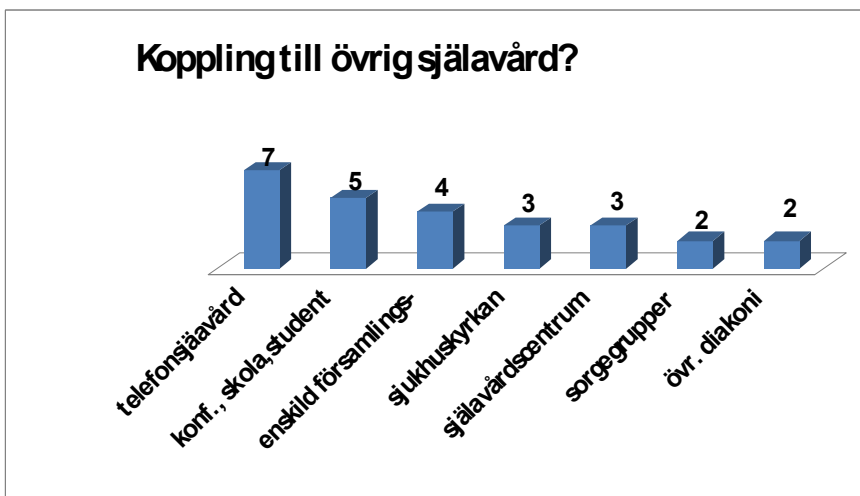
Frågor om suicid och suicidprevention kommer mest upp i telefonsjälvården, därefter i mötet med ungdom-

mar och studenter. Enskilda samtal efter en förlust i suicid, är vanligare än att kyrkan erbjuder efterlevande samtal i grupp. Många som mist anhöriga i suicid, känner sig inte alltid riktigt hemma i en ordinarie sorgegrupp. I Göteborg har man leva vidaregrupper för anhöriga efter suicid och i Karlstad har man haft det. I Borås planerar man att starta sådan verksamhet.

Enskilda samtal efter en förlust i suicid, är vanligare än att kyrkan erbjuder efterlevande samtal i grupp.

Stiftsansvarig, samordning, handlingsstrategier

Växjö, Västerås och Göteborgs stift, har en ansvarig för arbetet med suicidprevention. Ytterligare fem stift har en eller två personer som självpåtaget arbetar med suicidprevention utan att det finns med i deras befattningsbeskrivningar. Åtta stift har således någon som i olika grad arbetar med suicidprevention.

Figur 1. Fråga till 13 stift, om var suicidfrågan kommer upp, fler än ett alternativ fick nämnas

Stiftens samordnade suicidpreventiva arbete kan beskrivas utifrån tre områden:

A) Kunskapsinhämtning - De ansvarige är väl insatta i frågan samt knyter relevanta referenspersoner till sig. I Växjö stift finns en referensgrupp bestående av församlingsdiakon, skolpräst, sjukhuspräst inom psykiatri, barn- och ungdomspsykiatri (BUP) och föreningen Suicidprevention och Efterlevandes Stöd (SPES). I Göteborgs stift har man ett nära samarbete med Sjukhuskyrkan inom psykiatri, Skolkyrkan i Göteborg, Kyrkans Ungdomsmottagning (KUM) och Västsvenska Nätverket för Suicidprevention (WNS). I Västerås stift är Självårdscentrum den samordnande funktionen för suicidpreventionen.

B) Fortbildning - Stiftet erbjuder fortbildning främst för personal, som arbetar med ungdomar. Göteborgs och Växjö stift vänder sig till personal i både kyrka och samhälle. I Växjö samlas personal länsvis, för gemensam fortbildning. Upplägget är: på fm. föreläsning och på em. uppdelning kommunvis för att dela erfarenheter och driva gemensamma satsningar. Västerås stift har tre utbildningsdagar för präster och pedagoger. Det pedagogiska upplägget är: föreläsning, gruppsamtal, återkoppling i storgrupp.

C) Utåtriktad verksamhet - Växjö och Göteborgs stift uppmärksammar årligen Internationella dagen för suicidprevention den 10 september. Västerås stift driver projekt

tillsammans med församlingar som ex. "Samtal för unga" (beskrivs nedan), för att på så sätt hitta fungerande modeller för församlingarna.

Samverkan

Nio stift samverkar med andra aktörer när det gäller suicidprevention. I de flesta fall sker den med kommunala och landstingsdrivna verksamheter som sjukvård, skola, socialtjänst, polis m.fl. Därefter nämns organisationer som har specialkunskap i frågan som t.ex. Nationell prevention av suicid och psykisk ohälsa (NASP), SPES, WNS och Vårsta Kriscentrum. Andra ideella organisationer är Stadsmissionen i Göteborg och Alzheimersföreningen i Skara. Samverkan sker även mellan stiftet och med Svenska kyrkans unga.

Hur uppmärksammar ni suicidproblematiken hos barn och ungdomar?

Drygt hälften av stiftet gör detta. Det mesta sker inom ramen för konfirmandarbete och i skolkontakter. Man kan se två huvudsakliga kategorier, bland deras exempel, nämligen kurser och utåtriktade ungdomssatsningar. Fem stift uppger att flera som arbetar med ungdoms- och skolkontakter, har gått kurs kring NASP:s dokumentärfilm *Kärleken är den bästa kicken*. Kursen ger kompetensutveckling kring ungdomar och suicidalitet samt redskap att prata med unga om frågorna.

En viktig utåtriktad ungdomssatsning är stödsamtal för unga. De organiseras på fyra olika sätt:

- I Göteborgs stift finns Göteborgs

- kyrkliga stadsmission som driver Kyrkans Ungdomsmottagning (KUM). KUM erbjuder både akuta stödsamtal eller serier av stödsamtal för ungdomar kostnadsfritt. Personalen består av präster och kuratorer.
- I Karlstads stift finns Samtalsakuten som är ett samarbete mellan Svenska kyrkan och Landstinget.
  - I Skara stift finns Självvårdscentrum som sedan länge erbjuder samtal för deprimerade ungdomar. Nu pågår ett projekt om suicidprevention, då de utvidgar det till utlokaliserade samtalsmottagningar i Trollhättan, Skövde, Skara och Borås. Då handlar det både om suicidala ungdomar och de som mist någon nära i suicid.
  - I Västerås stift har man drivit ett projekt tillsammans med Domkyrkoförsamlingen ”Samtal med unga” mellan 2006-2007. Ett antal samtalsterapeuter ställde upp ideellt en till två timmar per vecka, ca fem ggr per ungdom. Gymnasieskolor och högskolor fick sedan information. Projektet slog så väl ut, att församlingen har permanentat verksamheten och terapeuterna fortsätter sin insats.

Vilket stöd behöver ni från Svenska kyrkan på nationell nivå?

- *Ansvar* - De intervjuade efterlyser en ansvarig på nationell nivå. Det kommer att påverka stiftet och sedan även kontrakt och församlingar att utse ansvariga i frågan. Frågor som rör suicidprevention bör också ingå i samtliga kyrkliga utbildningar.

- *Nätverk* - Det vore värdefullt att träffas för erfarenhetsutbyte och fortbildning. Nätverken skulle ha en viktig funktion när det gäller att utveckla metodstöd och gemensamma riktlinjer för det suicidpreventiva arbetet. Flera önskade att kopplingen mellan det suicidpreventiva arbetet och övrig självvård blev tydligare.
- *Kunskap* - Flera föreslog att man på nationell nivå producerade eller tillhandahöll studiematerial/handledningar för stiftet och församlingarna, så de själva kunde starta studiecirkel, leva vidaregrupper, hålla fortbildningar mm. Från några uttalades också behov av att få aktuella fakta om suicid, trender på exempelvis Internet och annan omvärldsanalys.
- *Opinionsbildande* – Svenska kyrkan på nationell nivå borde vara mer pådrivande i frågan och delta i samhällsdebatten. De borde bedriva egen forskning och projekt, samverka med NASP samt ge ekonomi för projekt där modeller för suicidprevention kan utarbetas.
- *Samverkan* - Nationell nivå borde också visa på vilka möjligheter det finns till samverkan mellan kyrkan och andra aktörer i samhället. Särskilt bör man informera om verksamhet och erbjudanden från NASP samt de sex suicidpreventiva nätverken.

De intervjuade efterlyser en ansvarig på nationell nivå. Det kommer att påverka stiftet och sedan även kontrakt och församlingar att utse ansvariga i frågan.

Förhållningssätt

I de flesta fall är suicidtankar ett normalt och funktionellt uttryck för ett känslotillstånd av uppgivenhet. Det stora flertalet sådana individer befinner sig inom ett suicidalt normalitetsperspektiv. Den omedelbara faran för att personen ska begå självmord är att betrakta som låg och som samtalspartner behöver vi inte drabbas av rädsla eller panik. Det existentiella samtalet är det tidiga suicidpreventiva arbetet. I de fall, då läget är allvarligare och faran för självmord är akut, gäller det att veta hur vi ska uppträda. Precis som alla vet hur man räddar en människa upp ur en vak vid fysisk livsfara, bör alla veta hur man gör för att rädda en människa vid psykisk livsfara. Om en människa känner sig själsligen död, är faran stor att hon upplever att då kan likaväl kroppen dö. Det handlar om att lära sig *Psykisk livräddning*, som innebär att rädda såväl det kroppsliga som det själsliga livet. *Psykisk livräddning* är att kunna tala om existentiella frågor som liv död och suicid, att ha grundläggande kunskap om ångest, depression och suicidalitet, att kunna samtala med en lidande människa och att veta vart man hänvisar när man inte klarar det själv. I intervjuerna blev det tydligt att suicidprevention i de flesta stift uppfattades som krisbearbetning (själavårdande arbete efter suicid). Det var mindre vanligt att de intervjuade talade om det tidiga suicidpreventiva arbetet. Därför behövs en vidgad och fördjupad diskussion hur Svenska Kyrkan ska förhålla sig till den suicidala människan. Vad betyder det att människans värde är okränkbarhet? Hur kopplar vi ihop

Svenska kyrkans kärnvärden: *öppenhet, hopp, närvaro*, med individer som bär på suicidtankar? Hur får vi modet att stanna kvar och lyssna? I boken *Suicidalitetens språk* (Beskow J, Palm Beskow A, och Ehnvall A, 2003) ställs frågan:

"Hur får vi den korta berättelsen: jag vill dö!.../, till en längre berättelse som ökar självförståelsen och återger hoppet om ett meningsfullt liv?"

Ett kognitivt förhållningssätt är då framgångsrikt, där den lidande människan är den viktigaste personen i suicidpreventionen. Att samtala som två forskare, där hon är expert på sina upplevelser och där självvårdaren är expert på att lyssna. Exempel:

"När Maria besöker 85-åriga Hedvig, stannar hon kvar när Hedvig säger att hon inte vill leva längre. Maria sätter sig på sängkanten och ställer öppna frågor som bryter ner det tunga i mindre bitar som går att hantera. Maria får en hel livsberättelse. Hedvig har fått lättat sitt hjärta kring det som nyss verkade så hopplöst och båda lär sig lite mer om hur det är att vara människa" (Beskow J, 2007)

I de flesta fall är suicidtankar ett normalt och funktionellt uttryck för ett känslotillstånd av uppgivenhet. Det stora flertalet sådana individer befinner sig inom ett suicidalt normalitetsperspektiv.

Partners och möjligheter till samverkan

- NASP är en del av Karolinska Institutet i Stockholm och bedriver forskning och utbildning, samt ansvarar för samordning av sex regionala nätverk för suicidprevention som drivs ideellt och motsvarar

sjukvårdregionerna i landet. Läs mer www.ki.se/suicide

- SPES är en organisation som består av medlemmar som själva mist en närstående i suicid. SPES arbetar på ett nationellt, regionalt och lokalt plan, bland annat genom kontaktpersoner, utbildningar, träffar och självhjälpgrupper samt med information och attitydförändring. De har också telefonjour. Läs mer www.spes.nu
- Nationell Samling för Psykisk Hälsa (NSPH) är ett nätverk för 14 brukar – och anhängigorganisationer som tillsammans är en stor resurs i suicidpreventionen.
- De regionala nätverken för suicidprevention är sex stycken och täcker hela landet. Syftet med nätverken är att göra självmordsprevention till en integrerad del av svenskt folkhälsoarbete. Tanken har också varit att skapa en arena där forskare och praktiker från olika discipliner möts och tillsammans hittar vägar för att utveckla det självmords-förebyggande arbetet. Läs mer www.ki.se/suicide
- Studieförbunden är självklara samarbetspartner i suicidpreventionen. Suicidprevention handlar mycket om folkbildning, att alla skall lära sig Psykisk Livräddning.
- Kommuner och Landsting har precis som kyrkan ansvar för samhällsmedborgarna. Genom att samla alla goda krafter i samhället, när vi ännu längre än var och en för sig.

I intervjuerna blev det tydligt att suicidprevention i de flesta stift uppfattades som krisbearbetning (själavårdande arbete efter suicid). Det var mindre vanligt att de intervjuade talade om det tidiga suicidpreventiva arbetet.

Suicidprevention i Göteborgs stift

I Göteborgs stift har arbetet kring suicidpreventionen fått ny näring utifrån samarbete mellan kyrkan och andra aktörer. Ett exempel är planeringen av Internationella dagen för suicidprevention, den 10 september, då suicidproblematiken aktualiserats genom en gemensam aktivitet i och kring Göteborgs domkyrka 2007 och 2008 och nu också 2009. Tillsammans med bl a WNS och SPES Västra krets, har kyrkan genom föredrag och minnesstund mött både människor som arbetar med frågorna, samt människor som på olika sätt personligen är berörda. Genom att planera och tänka tillsammans, med olika ingångar kring suicidproblematiken, skapas en bredare möjlighet till förståelse kring frågorna långt utöver själva arrangerandet av dagen. Genom en fokusering på frågorna har personal i kyrkan ofta känt behov av att fördjupa kunskapen och få redskap kring suicid och suicidprevention, vilket har gjort att frågan har funnits med under utbildningar och kurser som kyrkan arrangerat, men också i seminarier på ungdomsläger, då representant från WNS funnits med. Kyrkan har under en mycket lång tid välkomnat ett samtal om existentiella frågor som även berört döden, meningen med livet, ångest och oro mm, men det blir nu allt vanligare

att även våga tala om suicid, suicidför-sök och suicidprevention. Tabuering-en håller på att släppa.

Ett exempel är planeringen av Internatio-nella dagen för suicidprevention, den 10 september...

Ansvarig för suicidfrågor

Numera finns en ansvarig för frågor-na inom Svenska kyrkan i Göteborgs stift, Jakob Lindkvist, vilket innebär att frågan blivit mer synliggjord. Ett arbete med att aktualisera frågorna för dem som arbetar i församling pågår. Eftersom suicidpreventions-arbete annars oftast inte finns med i befattningsbeskrivningar, kan det vara svårt att se hur man ska arbeta med det. Mycket gott görs dock utan att man tänker på det. Det kan i själva verket vara de vardagsmöten som man redan är delaktig i som kan hjälpa en människa att få nytt livsmod, och som därmed fungerar suicidpreventivt. I en församling handlade ett sådant möte om att en flicka sökte upp en av kyrkans anställda och berättade om att hon brukade skära sig i armarna, och att hon bestämt sig för att ta livet av sig. Efter år av regelbundna samtal, mestadels under promenader med nå- gon från kyrkan, parallellt med psyki- atrins insatser, började så småningom livsglädjen komma tillbaka för flickan.

I en annan församling kretsade ar- betet under en lång tid av unga män- niskors erfarenheter av en katastrof som berört dem på nära håll. En ung kvinna som mist en kompis i katastro- fen försökte i desperation ta sitt liv. Skolan och kyrkan hade goda kon- takter och kunde göra många insatser

för den unga kvinnan, alltifrån besök på sjukhus, till personliga samtal med henne.

I samarbetet mellan skola och kyrka har ofta kyrkans personal fått gå in i krissituationer och stöttat, när kan- ske både elever och lärare mått dåligt. Kyrkan har ofta funnits med som en del i ett kristeam. Detta team måste också ha en kunskap om suicid och suicidprevention. Det handlar i grund och botten om att se de behov som finns och göra det man kan i den si- tuation man ser just nu.

Målet med kyrkans engagemang i sui- cidpreventionsfrågan är inte att kyr- kan ska ta över någon annans arbete och ansvar, utan att finnas med i ett sammanhang där många hjälps åt. Kyrkans engagemang i frågan har sin grund i människolivets okränkbara värde, som är en hörnsten i den krist- na tron. I den kristna tron är män- niskan en helig och unik varelse och därför får hennes liv inte kränkas. Det finns också ett uppdrag i den kristna tron att vårda skapelsen och varandra på bästa sätt. I det arbetet är kyrkan en av många aktörer.

Referenser

- Riktlinjer för Svenska kyrkans konfirmandarbete,
Stockholm: Verbum, 2008
- Bibeln, Bibel 2000, Bibelkommisionens översättning,
Stockholm: Verbum 2000.
- Beskow J. När himlen är nära...Samtal med svårt sjuka och äldre samt deras närstående, vårdare och efterlevande. SPES, WNS 2007.
- Beskow J, Wikström L, 2007. Psykisk Livräddning – en första lektion för dig som tänker på självmord, SPES, WNS
- Beskow J, Palm Beskow A, och Ehnvall A, 2003, Suicidalitetens språk, Studentlitteratur
- Sökord på Internet: själavård, diakoni www.svenskakyrkan.se